

УДК 330.101.477

СИСТЕМНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

Бочан І.О., д.е.н., професор (Львівський інститут економіки і туризму)

Розглядаються шляхи виходу з економічної кризи, пропонується інституціональне забезпечення економічних реформ з елементами ефективного державного регулювання. Показано загрозливі тенденції тіньової економіки, як негативну складову економічної безпеки України.

Ключові слова: *трансформаційна економіка, інституціональна модель економічного розвитку, людина як особистість, тіньова економіка, сильна держава, економічна політика.*

Постановка проблеми. Особливої актуальності трансформаційній економіці нашої країни надає потреба інституціонального забезпечення політики реформ, завершення формування розгалуженої ринкової інфраструктури, утвердження ефективного законодавчого поля та стабільних правил, на які спирається економічна діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми переконують, що сьогодні формування ефективного господарського механізму можливе лише за умов інституціонального підходу. Достатньо згадати наукові праці Т. Веблена, Ф. Гаска, Д. Норта, ДЖ. Бюкенена, а також відомих вітчизняних економістів О. Білоруса, А. Гальчинського, А. Чухна, В. Геєця.

Актуальним є науковий факт інституціоналістів, що рушійною силою економіки є не тільки матеріальні фактори, але й духовні, моральні, правові та інші, взяті в історичному контексті.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності в економіці України відбулися глибокі якісні перетворення. Вдалося розв'язати одне з ключових завдань державотворчого процесу – сформувати основні атрибути національної економіки – грошову, фінансову, платіжну, податкову, митну, банківську та інші системи, що у своїй сукупності визначають економічну інфраструктуру державності. Вагомим здобутком стало проведення у 1996 р. Грошової реформи, забезпечення валютної стабілізації. У людей сформувалася повага до національної грошової одиниці.

В Україні відбувся перехід до ринкової економіки, до її певної моделі. Визначальним аспектом при характеристиці типу економічної системи є власність на засоби виробництва. Для ринкової економіки та ринкової економічної системи основним, домінуючим типом власності є приватна. Проведення приватизації в Україні – не мета, а засіб підвищення продуктивності праці й ефективності виробництва [2].

Головною метою ринкової трансформації економіки України є:

- Створення надійного фундаменту зростання добробуту населення;
- Стимулювання швидкого економічного зростання;
- Підвищення продуктивності праці;
- Досягнення світового рівня ефективності використання матеріальних ресурсів через запровадження новітніх технологій;
- Вироблення достатніх обсягів продукції, яка користується попитом;
- Забезпечення високої якості товарів та послуг;
- Створення умов для зростання реальних доходів населення.

За всіх складнощів трансформаційних процесів в Україні дедалі вагомніше утверджується економічна свобода, розширюються можливості вибору сфери господарської діяльності, самоутвердження та самореалізації особистості. На цій основі поступово змінюється суспільна психологія. Це надзвичайно складний процес. Люди вчаться рахувати гроші й починають розуміти, що їх добробут залежить передусім від них самих. Повернення до радянських часів для багатьох співвітчизників здається неможливим, катастрофічним. Особливо це стосується найбільш дієздатної частки населення – молоді, людей, які отримали у своє розпорядження власність. Саме ці суспільні верстви стають нині основним гарантом подальшого поглиблення реформ, реалізації курсу ринкових перетворень. Звичайно, такі зміни здійснюються ще надто повільно. Однак цей процес продовжується, дедалі більше набуваючи рис незворотності.

Аналізуючи стан й перспективи розвитку економічної системи України, слід відзначити, що за роки незалежності не вдалося створити економічну систему, здатну забезпечити прогресивний розвиток країни; процес суверенізації було обмежено здобуттям зовнішніх політичних атрибутів (40% покриття дефіциту державного бюджету припадає на зовнішні джерела); серйозну загрозу для безпеки

держави становлять «тінізація» та криміналізація економіки (тіньовий сектор становить до 50% економіки).

Україні необхідно якнайшвидше забезпечити перехід від неоліберальної до інституціональної моделі економічного розвитку країни. Слід зрозуміти обмежені можливості неоліберальної економіки (ідея гармонії інтересів, рівновага, статика, що людина – це «арифмометр», зловживання абстракціями, які мало відповідають реальному життю) і здійснити осмислення переходу до інноваційної моделі ринкових перетворень, яка б органічно поєднувалася з глибокими інституціональними перетвореннями та елементами ефективного державного регулювання (в житті насправді має місце безперервна еволюція, тобто мінливість і пристосування, динаміка, йде жорстока боротьба за виживання, людина – це особистість, в якій необхідно враховувати престиж, соціальне становище і т.д.). Ці вчення реалістичні і прагматичні [3].

Для подолання економічної кризи потрібно: а) дотримуватись вимог економічних законів – вартості, грошового обігу, попиту і пропозиції; ринкова економіка – це лад, в якому здійснюється вільна гра ринкових сил, що, як зауважують французи, означає надати подіям природного ходу; б) відійти від консервативної, а йти до прогресивної моделі змішаної економіки (тобто від монетаризму та лібералізму йти до кейнсіанства та інституціоналізму); в) підвищити рівень зарплати; г) сформувати належний інвестиційний клімат; д) проводити конструктивні структурні реформи; е) розробити науково обґрунтовану промислову політику; є) посилити роль держави у банківській системі шляхом створення державних спеціалізованих банків (земельних, інвестиційних); ж) вжити радикальних заходів для відродження села.

Виятково загрозливим явищем залишається тіньова економіка. Це сукупність специфічних економічних відносин, пов'язаних з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням товарів і послуг, прихованих від державного контролю з метою одержання доходів і особистого збагачення (без сплати податків). Критичний рівень, який за західними оцінками, становить 30–35% ВВП, у нашій країні вже сягає половини ВВП. Тепер тіньова економіка, незважаючи на перехід до ринку, є однією з найгостріших проблем соціально-економічного життя країни. Обсяги тіньової економіки зростають, а це явище набуває нових загрозливих рис [5].

Які ж основні причини сприяли цьому? В умовах ринкової трансформації економіки фактично збереглася дія господарського механізму, заснованого на безконтрольній державній монополії. Старі владні структури колишньої держави розпалися, але залишилися люди, які входили до цих структур і нині зберегли між собою набуті тісні зв'язки. Ці чиновники в трансформаційний період отримали можливість відкрито експлуатувати

державну власність і привласнювати надвисокі доходи. Крім того, лібералізація посилила безконтрольність і безкарність влади, яка на свою користь використовує приватизацію держмайна, лібералізацію ціноутворення, зовнішньоекономічну діяльність, фінансову сферу тощо. За цих обставин на реформування власності більше впливають не ринкові правові закони, а позиції конкретних посадових осіб та їх особисті зв'язки. Саме це найбільше перешкоджає проведенню ринкових реформ і формуванню конкурентного середовища. Збільшенню тінізації економіки сприяло включення у процес розподілу власності нових об'єктів (землі, стратегічних комплексів, галузевих структур, природних ресурсів тощо). На тіньові процеси істотно впливає підкуп посадових осіб, громадських і політичних діячів, які можуть сприяти бізнесу у наданні пільг і переваг; створення акціонерних компаній і господарських товариств, засновниками яких є як державні, так і приватні підприємства; виділення державних коштів приватним структурам з подальшим їх списанням під гаслом підтримки вітчизняного товаровиробника; надання державних гарантій під кредити комерційним структурам з подальшим їх штучним банкрутством і перекладанням боргу на державу. Вітчизняні тіньові процеси підсилює зрощування тіньової економіки і тіньової політики. В Україні виникла тіньова влада, яка зростає і виконує функції держави. Тенденції до об'єднання чиновників, бізнесу і криміналітету у могутні групи загострюють боротьбу за тотальну владу у державі. Гроші відпливають з легального обігу, деградує сфера матеріального виробництва, гіперболізується перерозподіл грошової маси у суспільстві, маргінально розшаровуються люди за рівнем доходів, зростають ціни на товари і послуги тощо. Крім того, тіньовий капітал використовується переважно у сфері обігу, що ускладнює механізми державного контролю над ним.

Серед причин економічної кризи в Україні є відсутність або нерозвиненість багатьох необхідних інститутів (інститут – це порядок, закріплений у формі закону або установи, це створені людьми норми, правила поведінки, які структурують політичні, економічні і соціальні взаємодії), які опосередковують зв'язки між ринком, державою і суспільством. В Україні не сформовано ефективних механізмів взаємодії держави і ринку. Держава неохоче підтримує бізнес, а бізнес здебільшого обходить інтереси держави. Відбувається боротьба груп інтересів. Ці групи отримують можливість прямо впливати на розробку законодворчих і урядових документів. Нині бізнесмени іронізують, що найбільш доходними із існуючих цінних паперів є постанови уряду. Інвестиції в лобізм є високопродуктивними і підтверджують тезу інституціоналізму про наявність «рентоорієнтованої поведінки».

Інституціоналізм сповідує принцип необхідності державного втручання в економіку і контролю суспільства над бізнесом.

У період ринкової трансформації, коли громадянське суспільство ще не сформувало своїх політичних партій і соціальних інститутів, які б відстоювали загальнонаціональні інтереси, коли ще не діє ефективно ринковий механізм, не можна виводити державу з економіки, без жорсткого державного управління і контролю економіка може опинитися в стані хаосу, що й сталося у нас. Тільки сильна держава здатна до радикальних науково обґрунтованих дій. Держава повинна взяти на себе те, на що неспроможний ринок. “мінімізація ж держави”, ліберальна модернізація – це ріст без розвитку.

Стихійні сили ринку в умовах швидкої лібералізації породжують системний вакуум і явище неформальної інституціоналізації. Як результат останньої – поширення корупції та організованої злочинності. Чим слабший уряд, тим сильнішими стають ці та інші негативні явища в суспільстві. Лише дієздатна й добре організована держава змусить індивідуальні та групові інтереси підпорядковуватися чинному законодавству.

Щоб досягти суттєвого економічного зростання, потрібно мати на увазі ряд обставин. У світовій конкуренції виживають, а тим паче перемагають лише ті країни, яким вдалося консолідувати народ, стати єдиною нацією. Виграють ті країни, які можуть притягувати на свою територію інтелектуальні, природні, фінансові, інформаційні ресурси світу і тим посилювати, збагачувати свою рідну державу. Навіть потенційно сильні та національно консолідовані країни починають відчувати серйозні труднощі, коли розрив у них між бідністю і багатством, між власниками і найманими працівниками за рівнем, за якістю життя досягає критичних позначок. На жаль, в Україні цього уже досягнуто.

Висновки. Наша криза не циклічна, а стадіальна, що супроводжується глибокими структурними змінами, становленням нового

технологічного способу виробництва, становленням постіндустріального суспільства. Україна сьогодні використовує надзвичайно важливі надбання постіндустріалізму (комп'ютеризацію, інформаційно-комунікаційні технології, інтернет, мобільний зв'язок тощо).

Нам потрібна економічна політика, яка б гарантувала 5-6% зростання ввп протягом найближчих 10-15 років. Це своєрідний коридор виживання. Це українське диво, яке ми могли б створити. Є статистика світового банку, що лише 7 країн у минулому десятилітті мали такі темпи в прирості ввп. Нашою спільною метою є перетворення України на європейську державу з високим добробутом українських громадян, а для цього потрібно протягом п'ятих найближчих років подвоїти ввп, знизити інфляцію до 6%, частки державних підприємств – до 10% [4], інтегруватися до європейської спільноти, що дасть можливість нашій державі прискорити своє культурне відродження, зміцнити демократію, верховенство права та ринкові засади в економіці. Країни ЄС – це найстаріші та найміцніші демократії світу, долучення до яких означатиме зобов'язання української влади дотримуватися демократичних, правових та соціальних стандартів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку. – Львів., 2000. – с. 147.
2. Бочан І.О. Приватний сектор сучасної економіки (інституціональний підхід). – Л.: Армія України, 2000. – с. 21-22.
3. Бочан І.О. Особливості формування та розвитку інституціоналізму в Україні // Науковий збірник ЛНУ. – 2001. – № 8. – с. 35.
4. Гальчинський А.С. Обраним шляхом. – К.: Либідь, 1999. – с. 8-9.
5. Мандибур В.О. «Тіньова» економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – с. 12-13.

Анотація. Рассматриваются пути выхода из экономического кризиса, предлагается институциональное обеспечение экономических реформ с элементами эффективного государственного регулирования. Показаны угрожающие тенденции теневой экономики как негативной составляющей экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: трансформационная экономика, институциональная модель экономического развития, человек как личность, теневая экономика, сильное государство, экономическая политика.

Summary. The article considers the ways of overcoming the economic crisis, proposes the institutional support of the economic reforms with the elements of effective governmental regulation. The author details the threatening tendencies of the shadow economy as a negative component of the economic security of Ukraine.

Key words: transformational economy, institutional model of economic development, human as a personality, shadow economy, powerful state, economic policy.

Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Зубенко В.О.